

*idealizmie
i realizmie*

Stanisława Ignacego Witkiewicza – krótka historia edytorskiego śledztwa

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, kontakt: madom@umk.pl

Podczas pracy nad tomem „*Nauki ścisłe a filozofia*” i *inne pisma filozoficzne (1933–1939)* Stanisława Ignacego Witkiewicza tekstem szczególnie problemowym pod względem tekstologiczno-edytorskim okazała się rozprawa *O idealizmie i realizmie*¹. Wiążą się z nią dwie zagadki, jedna dotyczy samej edycji, druga – nieznannej, tajemniczej rozprawy Witkiewicza, która zaginęła.

Witkacy napisał rozprawę *O idealizmie i realizmie* w 1933 roku, o poszczególnych etapach pracy nad tym tekstem dowiadujemy się z jego listów do żony. W liście z 2 maja filozof donosi, że napisał już dziewiętnaście stron², 8 maja pisze: „Chcę tu skończyć jeszcze rozprawkę *O idealizmie i realizmie*. Ten pryszcz mnie niepokoi, psia-krew”³. Ostatnia wzmianka na ten temat pojawia się w liście z 12 maja: „Piszę o realizmie i idealizmie – może co z tego wyjdzie”⁴.

Praca *O idealizmie i realizmie* ukazała się po raz pierwszy na łamach czasopisma „Zet” w 1935 roku (była drukowana w odcinkach)⁵. Wydania powojenne różnią się

znacznie od pierwodruku (rozbieżności okazały się tak znaczące, że stały się źródłem przypuszczenia o istnieniu dwóch podstaw tekstowych). Rozprawa wydrukowana po raz drugi w „Przeglądzie Filozoficznym” w 1946 roku (opatrzona tytułem: *Idealizm i realizm*)⁶ jest pozbawiona zakończenia części siódmej, a dokładnie dwudziestu siedmiu wersów w zachowanym maszynopisie:

Następnie zaś twierdzenie, że tak samo nie możemy sobie pomyśleć, aby z „cząsteczek” fizykalnych powstała jedna osobowość, jak i z wielości Istnień Poszczególnych, jest mylne, o ile weźmiemy pod uwagę np. wielość samodzielnych wysoce zróżnicowanych indywiduali żyjących społecznie i na próżno będziemy usiłowali wyobrazić sobie, że dostają one jedno trwanie wspólne na tle coraz większego społeczeństwa i zaczynają stanowić jedno Istnienie Poszczególne. Zauważyć bowiem trzeba, że Istnienia Poszczególne, stanowiące Częściowe Istnienia Poszczególne danego Istnienia jakiegoś, np. samodzielnego i dość skomplikowanego, są bardzo – na tle zróżnicowania się części organizmu – w swych funkcjach wyspecjalizowane, są niesamodzielne, a przy tym stykają się ze sobą bezpośrednio. Na tym tle w każdym razie łatwiej nam pomyśleć, że organizacja taka dostaje wspólne trwanie samo dla siebie (co jest faktem absolutnie pewnym jako nasze własne istnienie, o ile przyjmujemy wyniki biologii w opisie naszego organizmu – wolno nam to jako realistom – faktem, który należy tylko właściwie zinterpretować), niż że czucia biorą się nagle wśród tańczących elektronów. Czyli że niesłuszne jest jako dowód przeciw mojej hipotezie zdanie Mieczysława Choynowskiego, że „kupa świń nie stworzy jednej świni”, bo o ile to jest prawdą, to faktem jest, że organizacja Istnień Poszczególnych implikuje powolne narastanie, trwanie samodzielności i różnicowanie się funkcjonalne i morfologiczne Istnień Poszczególnych Częściowych. Stosunki zaś odżywiania się, oddychania, przemiany materii itd. musimy sobie pomyśleć jako wchodzenie w organizację i wychodzenie z niej drobnych Istnień Poszczególnych stanowiących nasze komórki. Zresztą to są już dalsze konsekwencje przyjętego tu stanowiska ogólnego, które są do opracowania. Po części jest to naszkicowane w wymienionym wyżej moim systemie. Chodziło mi tylko o zaznaczenie, w jaki sposób rozumiem konieczność spełniania obietnic realistycznego założenia w filozofii.

W wydaniu zamieszczonym w „Przeglądzie Filozoficznym” brakuje także całej części ósmej zatytułowanej *Uwagi co do genezy*

realizmu pojęciowego w naszych czasach oraz Appendixu *Problemy Istnienia specjalne, ale z ogólnymi w ścisłym związku pozostające*. Usunięto także dziewięć przypisów autora, które odnajdujemy zarówno w zachowanym maszynopisie, jak i w pierwodruku:

1. Na stronie pierwszej maszynopisu (według numeracji autora) przypis: „Nie chodzi tu o granice naszej wyobraźni jako takiej w ogóle, tylko o ten fakt pomijany związku tak zwanej »myśli« z wyobraźnią. Przeważnie tego, czego nie możemy sobie wyobrazić, nie możemy i pomyśleć, chyba czysto werbalnie, a czysto deduktywne myślenie odnosi się do sfer matematyki i logistyki, w którym jednak wyobrażenia (choćby samych znaków) grają dużą rolę. Tę kwestię rozwinę kiedyś w odrębnym studium”.
2. Na stronie drugiej maszynopisu przypis: „W filozofii nie chodzi – jakbym powiedział teraz – o samą materialną żywą czy martwą rzeczywistość jako taką, i jej opis, tylko o pogodzenie koniecznych implikowanych przez Istnienie poglądów: psychologizycznego, fizykalnego i życiowego”.
3. Na stronie szóstej maszynopisu przypis: „Zamiast o »kategoriami poznania«, można by lepiej mówić o niesamodzielnych momentach stanu rzeczy, tj. Istnienia”.
4. Na stronie dziewiątej maszynopisu przypis: „Pojęciem »istności« oznaczam w ogóle jakieś istniejące coś w najogólniejszym znaczeniu, zakładając »istnienie na różne sposoby«, a nie tylko istnienie realne jak my, przedmioty i zjawiska”.
5. Na stronie jedenastej maszynopisu przypis: „Nie w znaczeniu tajemniczej istności pierwotnej, tylko skrótu na oznaczenie skomplikowanych i różnorodnych zjawisk, które mogą kiedyś być wytłumaczone”.
6. Na stronie dwunastej maszynopisu przypis: „Z wyjątkiem podziału ich na zewnętrzne (ABC), wewnętrzne (KLM) i uczucia (!) (JBY), co jest wykroczeniem poza czysty psychologizm i implikowaniem wszystkich problemów, których się chciało uniknąć”.
7. Na stronie czternastej maszynopisu przypis: „N oznacza liczbę mnogą (IP) – Istnienie Poszczególne – (IPN) – Istnienia Poszczególne”.
8. Na stronie piętnastej maszynopisu przypis: „Przy czym pojęcia »realnego« i złudy używa w znaczeniu życiowym: twardego przedmiotu i halucynacji”.
9. Na stronie dwudziestej drugiej maszynopisu (do *Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie Istnienia*) przypis: „Praca ta została wydana przez Kasę Mianowskiego w 1935 r.”

W edycji z 1946 roku wprowadzono również wiele zmian w obrębie samego tekstu. Sprowadzały się one najczęściej do usunięcia całych zdań bądź ich fragmentów (głównie dopowiedzeń i wtrąceń w nawiasach), świadczą zatem o głębokiej ingerencji w tekst. Przykładowo, w części pierwszej – *Uwagi ogólne* – usunięto dokończenie ostatniego zdania pierwszego akapitu: „przy czym ta właśnie a nie inna struktura jego zdaje się być jedyną możliwą”. W czwartym akapicie tej części w zdaniu: „Odrzucam z góry dowód na korzyść idealizmu, że logicznie pogładowi temu nic zarzucić nie można”, usunięto wtrącenie w nawiasie: „(do solipsyzmu jako wypadku granicznego włączenie)”. W części trzeciej – *Obowiązki realizmu* – w zdaniu: „Wtedy lepiej pozostać w sferze poglądu życiowego, sztucznie odproblemionego, co zawsze przy pomocy pewnego »nastawienia« (*Einstellung*) i pewnych pojęciowych sztuczek zrobić można. Jeśli się mówi, że świat poza moją świadomością jest rzeczywisty w znaczeniu tym, w jakim stosujemy to pojęcie do nas samych i otoczenia właśnie w poglądzie życiowym, to musimy postarać się powiedzieć pozytywnie, czym jest ten świat na podstawie ogólnych twierdzeń, koniecznych dla każdego Istnienia, z którychśmy wyszli”, usunięto wtrącenie w nawiasie: „(przy czym zauważyć należy, że pojęcie to jest pierwotne i niesprowadzalne w swym dwoistym znaczeniu: rzeczywistości Istnienia Poszczególnego = = stworu żywego jako samego dla siebie istniejącego i rzeczywistości przedmiotu istniejącego dla niego właśnie, składającego się z jakości żywych – w przeciwieństwie do wspomnień – aktualnych, o czym później obszerniej)”. W tej samej części w drugim akapicie w zdaniu: „Zupełnie zdaję sobie sprawę, że np. w moim »systemie« podstawy do zasad tych nie są jeszcze kompletnie pewne, a metody ich sformułowania niezupełnie doskonałe; tym niemniej uważałem za stosowne już z tak niedoskonałego materiału wyprowadzić metafizyczne twierdzenia ostateczne, ponieważ uważam, że tylko tą drogą, brania problemów za rogi, można coś w filozofii zrobić, a nie przedwczesnym ograniczaniem się do przyczynkarstwa, które i tak czeka nas po zbudowaniu systemu ostatecznego”, usunięto wtrącenie w nawiasie: „(w znaczeniu przekroczenia poglądu fizykalnego, będącego w pewnym zakresie zupełnie na miejscu, i to niezależnie od doskonałości jego w danym miejscu jego rozwoju)”.
Pozostałe zmiany mają charakter poprawek redakcyjnych dokonanych najprawdopodobniej podczas korekty wydawniczej (poprawienie błędów interpunkcyjnych, powtórzenia czy rozbijanie długich, tak charakterystycznych dla stylu Witkacego, zdań na wypowiedzenia krótsze).

**W edycji z 1946 roku
wprowadzono również
wiele zmian
w obrębie tekstu**

Edycja z 1946 roku, na której opierają się kolejne wydania⁷, ukazała się w specyficznych okolicznościach. Zdradza je niepodpisana *Przedmowa*⁸, w której redakcja „Przeglądu Filozoficznego” nawiązuje do 1939 roku i wspomina o złożonym do druku trzecim zeszytce kwartalnika, który niestety spłonął w „trafionej pociskiem” drukarni⁹. Przepadł wtedy skład zeszytu oraz rękopisy prac. Szczęśliwie ocalał egzemplarz korektorski, który niestety padł ofiarą kolejnej katastrofy – mowa o sierpniu 1944 roku, wtedy i on spłonął wraz z mieszkaniem sekretarza redakcji¹⁰. Koniec końców po pechowym zeszytce nie pozostał żaden materialny ślad i jego wierna rekonstrukcja okazała się niemożliwa. To jednak nie koniec, gdyż, jak zaznacza redakcja: „Nie mogąc umieścić tych samych rozpraw, umieszczamy przynajmniej rozprawy tych samych dwu autorów¹¹. Jeden z nich – Stanisław Ignacy Witkiewicz – już nie żyje, ale rękopis udało się uratować spod gruzów jego domu¹². Jest to deklaracja dość tajemnicza. Wynika z niej, że Witkacy złożył do druku jakąś nieznaną rozprawę, w zamian wydrukowana zostaje inna, o której pierwodruku się nie wspomina. Może w powojennym zamęciu nikt tego nie sprawdził? Nie wiadomo też, kto dostarczył do redakcji „uratowany”¹³ rękopis *O idealizmie i realizmie*¹⁴ i co dalej się z nim stało. Jedyny zachowany w Bibliotece Jagiellońskiej maszynopis jest tożsamy z edycją opublikowaną w czasopiśmie „Zet”, czyli pierwodrukiem. Nie jest do końca jasne, czy po wojnie zdecydowano się na przeredagowanie rozprawy, czy też korzystano z innej wersji autorskiej niż pierwotnie opublikowana.

W *Inwentarzu Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, nr 9001–10000* odnajdujemy następujący opis zachowanego maszynopisu omawianej rozprawy:

Stanisław Ignacy Witkiewicz, *O idealizmie i realizmie*, 1933 r. II–III
Kopia maszynowa z dedykacją: „Poświęcone Janowi Leszczyńskiemu” na k. 1.
Druk: „Zet” R. III 1935/1936, nr 7 (79)–17 (89) bez appendixu, z dedykacją: „Poświęcone smutnej dla mnie pamięci Jana Pilińskiego” oraz „Przegląd Filozoficzny” R. 42 1939–1946, s. 235–272, bez końcowego rozdziału, z dedykacją dla Jana Leszczyńskiego¹⁵.

Opis zawiera błędną informację, bo w osiemnastym numerze czasopisma „Zet” wydrukowano *Dokończenie* odpowiadające Appendixowi z maszynopisu. Wskazuje także na to,

że zarówno pierwsze, jak i drugie wydanie zostało oparte na tej samej podstawie tekstowej, tymczasem porównanie obu edycji prowadzi raczej do tezy o różnych podstawach.

W obecnym wydaniu przywrócono rozprawie pierwotny kształt na podstawie pierwodruku i zachowanego maszynopisu autorskiego. Taka decyzja edytorska wynika z przyjętego podczas prac nad tomem rozpraw filozoficznych Witkiewicza założenia (dotyczącego tekstów opublikowanych za życia autora) o przyjmowaniu pierwodruków za podstawę wydania. Towarzyszy temu nadzieja, że właśnie taki kształt rozprawy byłby najbliższy intencji autorskiej.

Key Words: Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy), the first edition, manuscripts, the base of edition, philosophical text, editor's copy, authorial version, textological-editorial work

Summary: The article is an attempt to solve two textological-editorial mysteries concerning a treatise by Witkiewicz entitled *On idealism and realism*, written in 1933 – the first mystery concerns the edition itself, whereas the other is related to Witkacy's unknown, mysterious missing treatise by Witkacy. The work *On idealism and realism* first appeared in "Zet" journal in 1935 (it was published in episodes). Post-war editions differ greatly from the original (the differences turned out to be so serious that it gave grounds to suspicions of the existence of two original texts). The treatise, printed for the second time in "Przegląd Filozoficzny" in 1946 (entitled *Idealism and realism*), lacks the ending of part VII, the whole part VIII entitled *Remarks regarding the origins of conceptual realism in our times* and an Appendix *Special problems of existence, but closely related to general ones*. Another removed element were nine postscripts by the author, which can be found both in the surviving typescript and in the first printing. The edition form 1946 also contains numerous changes within the text itself. They mostly boiled down to removing whole sentences or their fragments (mainly appositions and interjections in parentheses), which is evidence for deep interference into the text.

The edition from 1946, on which subsequent editions are based, was published shortly after the war. The third issue of the quarterly submitted for printing in 1939, in which Witkacy's treatise was to appear, burnt in the printing office at the beginning of the war, and the surviving editor's copy burnt in 1944 in the flat belonging to editorial office's secretary. After the war, editors, being unable to reconstruct the issue, decided to publish other texts of the same authors, with *Idealism and realism* among them, on the basis of "surviving manuscript" – it remains unknown what happened to it. The only preserved typescript is identical to the edition published in "Zet" journal, which was the first printing. It is not completely clear whether it was decided after the war to reedit the treatise, or another authorial version was used, different from the originally published one.

¹ Zachowały się dwa maszynopisy pracy (BJ 9465 III) – pełny liczący dwadzieścia dziewięć stron i fragment obejmujący karty 24–29. Co istotne, zachowany maszynopis jest zgodny z pierwodrukiem, bez wątplenia stanowił więc podstawę tej edycji.

² S. I. Witkiewicz, List do żony z 2 maja 1933 roku, w: idem, *Dzieła zebrane*, t. 21: *Listy do żony (1932–1935)*, przygotowała do druku A. Micińska, oprac. i przypisami opatrzył J. Degler, Warszawa 2010, s. 115.

³ Idem, List do żony z 8 maja 1933 roku, w: ibidem, s. 119.

⁴ Idem, List do żony z 12 maja 1933 roku, w: ibidem, s. 121.

⁵ Idem, *O idealizmie i realizmie*, „Zet” 1935, nr 7–11, 13, 14, 15/16–18. Poszczególne odcinki zostały zaopatrzone w odrębne podtytuły: 1. *Uwagi ogólne*; 2. *Dowolność konsekwencji idealizmu*; 3. *Obowiązki realizmu*; 4. *Problem rzeczywistości*; 5. *Pogląd życiowy a idealizm*; 6. *Co nam daje idealizm?*; 7. *Obowiązki realizmu*; 8. *Uwagi co do genezy realizmu pojęciowego w naszych czasach*; Appendix. *Problemy istnienia specjalne, ale z ogólnymi w ścisłym związku pozostające*.

⁶ Idem, *Idealizm i realizm*, „Przegląd Filozoficzny” 1946, z. 3–4, s. 235–272. Artykuł wydano też w formie odbitki: *Idealizm i realizm*, odbitka z XLII rocznika „Przeglądu Filozoficznego”, Warszawa–Kraków 1946, s. 40.

⁷ Idem, *O idealizmie i realizmie*, w: idem, *Wybór pism filozoficznych*, wybrał i oprac. J. Degler i B. Michalski, Würzburg 1974, s. 85–128; idem, *O idealizmie i realizmie*, w: idem, *Pisma filozoficzne i estetyczne*, t. 3: *O idealizmie i realizmie. „Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie Istnienia” i inne prace filozoficzne*, zebrał, oprac. oraz przypisami opatrzył B. Michalski, Warszawa 1977, s. 256–292; idem, *O idealizmie i realizmie*, w: idem, *Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie Istnienia*, Warszawa 2011, s. 207–261 (przedruk według: *Pisma filozoficzne i estetyczne*, t. 3). W związku z tym, że te wydania opierają się nie na pierwodruku, lecz na wydaniu z 1946 roku, stanowią w istocie niepełną wersję rozprawy Witkacego. Ponadto powielają błędy składu i literówki, które pojawiły się w wydaniu drugim (np. „punktualny” zamiast „punktalny”).

⁸ *Przedmowa*, „Przegląd Filozoficzny” 1946, z. 3–4, s. 234.

⁹ Była to drukarnia „Piotr Pyz i S-ka”, mająca swoją siedzibę na ul. Miodowej 8 w Warszawie w budynku Pałacu Szaniawskich, który, odbudowany ze zniszczeń wojennych, stoi do dziś.

¹⁰ Był nim Bolestaw Sobociński (1906–1980), logik i filozof.

¹¹ Drugim był Józef Pieter (1904–1989), psycholog i filozof.

¹² *Przedmowa*, „Przegląd Filozoficzny” 1946, z. 3–4, s. 234.

¹³ Osobnym pytaniem pozostaje, skąd ów rękopis Witkacego pochodził, bo raczej nie „[...] spod gruzów jego domu”. Ibidem. W *Próbie bibliografii* Piotra Grzegorzyczka zamieszczonej w książce *Stanisław Ignacy Witkiewicz: człowiek i twórca* odnajdujemy następującą notkę na temat edycji *Idealizmu i realizmu* z 1946 roku: „Idealizm i realizm, Warszawa, Kraków 1946, s. 40. Odb. Przegląd Filozoficzny R. 42: 1946, z. 3–4, s. 235–272. »Poświęcone Janowi Leszczyńskiemu«. Rękopis uratowany spod gruzów domu w Warszawie. Zawiera m.in. ogólną krytykę reizmu Kotarbińskiego (s. 269)”.

¹⁴ Najbardziej „podejrzana” osobą jest Jan Leszczyński, który po wojnie zajął się ocaleniem spuścizny filozoficznej Witkiewicza, tym bardziej że omawiana rozprawa była jemu dedykowana. Znamienna w tym kontekście wydaje się także zmiana dedykacji. Pojawiająca się w maszynopisie dedykacja: „Poświęcone Janowi Leszczyńskiemu”, w pierwodruku uległa zmianie na: „Poświęcone smutnej dla mnie pamięci Jana Pilińskiego”. W wydaniach powojennych, począwszy od wydania z 1946 roku, przywrócono natomiast brzmienie pierwotne. Zmiana dedykacji przez autora była podyktowana czasowym ochłodzeniem stosunków między nim a Leszczyńskim na tle osobistym. Witkacy postanowił zaważać dedykację i posłużyć się drugim członem pełnego nazwiska przyjaciela (Leszczyński-Piliński).

¹⁵ *Inwentarz Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, nr 9001–10000. Część I: nr 9001–99500*, oprac. i przygotowała do druku J. Grzybowska, Warszawa–Kraków 1977, s. 302–303.